

УДК 82. 091:821.161.2+821.111(73)

*Тамара Лаврієнко***КОНЦЕПТ „ВІРИ” В ХУДОЖНЬОМУ ПОТРАКТУВАННІ
ЧАРЛЬЗА БРОКДЕНА БРАУНА**

Розглядається проблема віри в художньому осмисленні спадкоємця епохи Просвітництва, американського прозаїка Ч.Б. Брауна. Особливу увагу зосереджено на його найвідомішому романі „Віланд” (1798), в якому особливо відчувається скептичне ставлення автора до релігійних поривів, прибічники яких, не обтяжуючи себе аналізом певних явищ, із легкістю пояснюють більшість із них верховною волею.

Ключові слова: віра, концепт, розум, Просвітництво, релігійний фанатизм.

Творчість Чарльза Брокдена Брауна досі не поставала предметом окремого вивчення в українському літературознавстві. Ознайомлення з його спадщиною у пострадянському просторі існує здебільшого у формах передмов до видань творів письменника, окремих розділів у курсах історії зарубіжної літератури, а також деяких навчальних посібників і статей (зокрема, М. Анастасьєва, А. Доменіна, Є. Іванової, М. Кореневої, І. Лімборського, М. Михайлова, Т. Михед, А. Ніколюкіна, К. Шахової, А. Шемякіна та ін.). Враховуємо вагомий внесок „Американських літературних студій”, наприклад таких дослідників, як І. Арендаренко, Т. Денисова, Ю. Павленко, С. Щербина та ін. Найвагомим комплексним дослідженням спадщини Ч.Б. Брауна є дисертація Е.Г. Іванової, захищена у Росії в 2001 році [8]. Такий стан справ, на нашу думку, не відповідає місцю митця в історії американської літератури та його значенню як письменника самотнього таланту і загальносвітового культурного впливу.

Про очевидний вплив просвітницьких ідей на світобачення письменника свідчить його прагнення до раціоналістичної ясності, узгодження уяви з фактами (потреба достовірності) та розумом (відповідність істині). Водночас „душевні медитації” певним чином співвідносять його роздуми з богословськими традиціями, здебільшого представленими в американській словесності XVII-XVIII століть.

Літературознавець А. Шемякін [22] виділяв чотири періоди в творчій біографії Ч.Б. Брауна. 1782-1789-ті роки – підготовчий період. Із 1789 до 1797 – перший період самостійної творчості, коли автор остаточно переходив до белетристики. 1798–1801 – роки найвищої творчої активності письменника, час створення романів „Віланд” (1798), „Ормонд” (1799), „Едгар Хантлі” (1799), „Артур Мервін” (1799–1800) та ін. Нарешті, з 1801 до 1810 року – період видавничої діяльності, літературної критики і журналістики.

Звертаючись до однієї з універсальних просвітницьких категорій –

категорії досвіду, Ч. Браун розширює її сферу та водночас змінює світоглядний зміст. Якщо для зрілих просвітників досвід був невіддільний від апріорних уявлень про людську природу, непорочну сутність якої він повинен був підтвердити, то Чарльз Брокден Браун прийшов до висновку про двоякість (амбівалентність) людської природи, схильної до помилковості суджень, що приймаються героями за істину (тут знову ж таки відчувається вплив Ч. Брауна на Н. Готорна, для якого душа людини містила таку собі діалектичну субстанцію добра-і-зла, де обидва компоненти так переплелися, що їх важко розрізнити, а спроба ліквідувати один із них веде до знищення життя).

Спадкоємець епохи Просвітництва досліджував причини, які спонукали його героїв зрадити добру у власній природі, підкоритися її темній аурі. Персонажі письменника ще не втратили зв'язку зі світом, вони сприймають розрив між ними та своїм оточенням як прокляття, не повстаючи, проте, ні проти людей, ні проти Бога. Прикметно, що на фоні повернення до нормального способу життя більшості створених ним персонажів автор повідомляє про загибель тих, хто надто далеко відступив від принципів Розуму.

Надзвичайно важливі для Ч. Брауна моральні аспекти літератури, в яких він, насамперед вбачає вираження її суспільного призначення, ту користь, яку вона покликана приносити. Недаремно, пояснюючи ціль своєї діяльності, письменник говорив: „У своїх літературних настроях я прагну зробити світ трішки кращим, ніж я його бачу; в соціальних – задовольняюся тим, що приймаю його таким, яким він є” [цит. за: 10, с. 742].

Центр ваги в романах Ч. Брауна переміщується із зовнішніх подій на психологію героїв. Особливу увагу письменник приділяє проблемі чуттєвого сприйняття, зв'язної ланки між внутрішнім та зовнішнім світом. Тоді як у раціоналістичний за духом час все, що відкривалося людині через безпосереднє сприйняття, що можна було побачити, почути, чого можна було торкнутися, – приймалося за незаперечну істину, Чарльз Браун, розгортаючи дію своїх романів, змальовує чуттєві сигнали як дещо не дуже надійне, часто оманливе, що породжує не тільки хибні судження, але й трагічні наслідки.

У першому романі „Віланд”, роботу над яким було розпочато в лютому 1798 року та закінчено в серпні того ж року, письменник відтворив американську сім'ю, що стала жертвою авантюриста-черевомовця. Твір написаний на основі реальних подій, які сталися в Нью-Йорку в грудні 1781 року. Пізніше Ч. Браун писав, що скористався цим трагічним випадком, взявши його за основу сюжету та додавши туди таємниці й містерії. Схильний до забобонів, Віланд сприйняв таємничий голос за „веління зверху”, впав у релігійне божевілля та вбив свою дружину і дітей. Друг Віланда, Плоел, людина, далека від релігійних упереджень, не піддався містичному страху та unik загибелі. Мораль роману, таким чином, спрямована до певної міри проти будь-яких забобонів, що затуманюють свідомість людей. Утім, ця просвітницька раціоналістична тенденція мирно уживається в творі з тяжінням до протилежних настроїв, оскільки найвища майстерність письменника

проявляється саме тоді, коли він подає стан людини, враженої незрозумілим страхом, який паморочить її розум, або ж людини, яка піддається впливу власного темного й злого наміру, що штовхає її на злочин.

Варте уваги й те, як Ч. Браун трактує проблему *віри*. Письменник не ставив перед собою завдання спростувати релігійний фанатизм, однак у романі „Віланд”, особливо в його катастрофічному фіналі, відчувається скептичне ставлення автора до релігійних поривів, прибічники яких, не обтяжуючи себе аналізом явищ, із легкістю пояснюють більшість із них верховною волею. „Релігійні забобони варті презирства” („*The dreams of superstition are worthy of contempt*” [23, с. 82]), – такий висновок після всього пережитого зробила героїня, від імені якої ведеться розповідь.

На початку своєї розповіді Клара Віланд зауважує: „Наше виховання не було підкорене жодним визначеним релігійним правилам. <...> Не треба думати, що ми не були релігійні, та для нас релігія була сплавом прекрасних почуттів, зігрітих спогляданням нашого щастя та величністю довколишньої природи. Ми не шукали основи для нашої віри, не зважували доказів та не аналізували переконань. Наша релігійність була сплутаним і легковажним почуттям, про яке ми рідко говорили, якого наполегливо не шукали і яке дбайливо не берегли. Посеред щоденної радості сьогодення ми не думали про майбутнє. Релігія була дорога нам, як розрада в нещасті” („*Our education had been modelled by no religious standard. We were left to the guidance of our own understanding, and the casual impressions which society might make upon us. My friend's temper, as well as my own, exempted us from much anxiety on this account. It must not be supposed that we were without religion, but with us it was the product of lively feelings, excited by reflection on our own happiness, and by the grandeur of external nature. We sought not a basis for our faith, in the weighing of proofs, and the dissection of creeds. Our devotion was a mixed and casual sentiment, seldom verbally expressed, or solicitously sought, or carefully retained*” [23, с. 9]). Можливо, саме ця необізнаність, цей „рух за течією” без твердих моральних переконань і стали головними причинами нездатності героїв відрізнити волю Божу від людського обману, хоч певні вчинки героїв чи, навпаки, відмова їх здійснити спричинені, за їхніми ж коментарями, саме релігійними переконаннями (Віланд відмовився від успадкованого багатства і влади, бо вважав їх джерелами гріха; Клара, виснажена потрясіннями, рішуче відкинула думки про самогубство, оскільки це „не відповідало її релігійним принципам”).

Утім, у питаннях релігії не слід вдаватися й до крайнощів, що можна спостерігати на прикладі поведінкових парадигм Віланда та його батька, які, переоцінюючи власні сили і можливості, прагнули досягнути обмеженим людським розумом божественну сутність. Про свого брата, між іншим, Клара не без іронії зазначає: „Він був дуже обізнаний у сфері історії релігійних вірувань і докладав усіх зусиль, щоб пересвідчитися в їх правдивості. Він вважав себе зобов'язаним перевірити те підґрунтя, на якому базувалася його віра, та встановити зв'язок між спонукальними мотивами і вчинками людей, а також виробити критерії, за якими можна було б робити висновки про переваги, властивості та якість кожного

доказу на користь тієї чи іншої релігії” (*„He was much conversant with the history of religious opinions, and took pains to ascertain their validity. He deemed it indispensable to examine the ground of his belief, to settle the relation between motives and actions, the criterion of merit, and the kinds and properties of evidence”* [23, с. 9-10]). І далі: „Всі його вчинки були пов’язані з глибоким переконанням у божественному походженні законів, які керують нашим розумом. До деякої міри він був фанатиком, але його віра була підкріплена численними доказами та витонченими умовиводами” (*„All his actions and practical sentiments are linked with long and abstruse deductions from the system of divine government and the laws of our intellectual constitution. He is, in some respects, an enthusiast, but is fortified in his belief by innumerable arguments and subtleties”* [23, с. 15]). Отже, релігійному ентузіазму протиставляється розум як опора душевно-моральної здорової особистості. Проте вже тут відчувається скептичне ставлення Ч. Брауна до абсолютизації можливостей розуму як основного критерію для розмежування добра і зла, його рятувальної всемогутності, безмежна довіра до якого та надмірна раціоналізація дійсності спричиняє життєві катастрофи героїв твору. Ця концепція знайде свій розвиток і в його наступних романах, зокрема в „Ормонді”.

Дослідники розгортають дискурс на тему утопії в романах „Віланд” та „Мемуари Карвіна”, які, будучи безпосередньо пов’язані самим автором, довгий час розглядалися тематично відокремленими один від одного. Це, на їхню думку, необґрунтовано, адже обидва твори містять певні „проекти, що не реалізуються”. Зокрема, аргументом такого бачення роману „Віланд” є, завперш, спокійне безтурботне життя героїв у період війни, які (незрозуміло з яких причин) ізольовані від зовнішнього світу і не здатні захистити себе за найменшого втручання в їхній рай. Саме це відмежування героїв, імовірно, і є причиною їхніх проблем. Клара констатує, що після загадкової смерті їхнього батька, причину якої так і не з’ясували (*„Чи це було доказом того, що Божественне Провидіння втручається в людське життя, завершує його, вибирає собі слуг, дає їм доручення та підкоряє їх своїй волі без будь-якого обговорення? Або ж його смерть була викликана просто неправильним струмом того флюїда, який зігріває наше серце та нашу кров, причиною чого стала перевтома за минулий день чи ж, згідно із виявленими законами, стан його розуму?”*) (*„Was this the stroke of a vindictive and invisible hand? Is it a fresh proof that the Divine Ruler interferes in human affairs, meditates an end, selects, and commissions his agents, and enforces, by unequivocal sanctions, submission to his will? Or, was it merely the irregular expansion of the fluid that imparts warmth to our heart and our blood, caused by the fatigue of the preceding day, or flowing, by established laws, from the condition of his thoughts?”*) [23, с. 8]), а згодом і матері їхнє з братом життя під опікою незамужньої тітки було спокійним та щасливим. Крім того, вони „уникнули небезпечної необхідності навчатися в коледжах і школах, де діяла система підкупів і тиранства” (*„we were saved from the corruption and tyranny of boarding schools and colleges”* [23, с. 8]) та „поступово віддалилися від інших дітей” (*„withdrew ourselves from the society of others”* [23, с. 9]) . Таку ж

освіту потім здобували і діти Віланда, які замість навчання у школі отримували „елементарні знання” („*rudiments of their education*” [23, с. 10]) від свого батька у храмі, збудованому старшим Віландом для богослужінь, де наступне покоління збиралося, щоб обговорити поезію чи музику. Думається, що саме ця ізоляція призвела до трагедії, оскільки герої твору, живучи в ідилічному блаженстві (з їхніми теоріями про переваги раціонального мислення та вірою у первинну доброту людини), були зовсім не готовими зустрітися з кимось, чий намір маніпулювати та обманювати перетворив їх світ на безлад.

Єдиний, хто піддавав сумніву можливість неопосередкованого Божественного втручання, – це друг Віланда, Плеєл, „прихильник свободи розуму” („*the champion of intellectual liberty*” [23, с. 10]), якому належать такі міркування: „Цілком очевидно, що з наших сердець інколи щезають природні вподобання, що інколи ми отримуємо задоволення, чинячи зло, та стаємо несприйнятливими до чужих страждань і навіть зазнаємо втіхи від чужого лиха. Що ж стосується втручання диявольських сил, то ми тисячі разів могли спостерігати прояви сатанинської владності та злостивості в самих людях. Чортів не існує, зате існує себелюбство та підступність” („*The process by which the sympathies of nature are extinguished in our hearts, by which evil is made our good, and by which we are made susceptible of no activity but in the infliction, and no joy but in the spectacle of woes, is an obvious process. As to an alliance with evil geniuses, the power and the malice of daemons have been a thousand times exemplified in human beings. There are no devils but those which are begotten upon selfishness, and reared by cunning*” [23, с. 59]). Утім, і Плеєл приймає за правду звістку про смерть жінки, з якою він мав намір одружитися, нашептану йому таємничим голосом, яка згодом, однак, була спростована. Отже, слухними видаються слова наратора про небезпеку надмірного уповання на власну розсудливість: „Наша воля є зброєю розуму, який веде до висновків на основі власних відчуттів людини. Якщо відчуття неправильні та викривлені, то неможливо уявити собі те зло, яке може статися внаслідок зроблених умовиводів” („*The will is the tool of the understanding, which must fashion its conclusions on the notices of sense. If the senses be depraved, it is impossible to calculate the evils that may flow from the consequent deductions of the understanding*” [23, с. 15]).

Вартими уваги є роздуми Клари про певну спрощеність та хибність трактування дорогими їй людьми незвичайних подій, що насичують весь твір: „Ну чому ж Божественна воля повинна проявлятися так очевидно?” („*But why must the Divine Will address its precepts to the eye?*” [23, с. 15]), – ставить вона собі та брату риторичне запитання після таємничого випадку у храмі і не знаходить на нього відповіді. На наш погляд, саме у цій фразі приховано ставлення автора до розгорнутої ним проблеми: ми не спроможні судити про Божі наміри за якоюсь одиничною подією, не наші привілеї правильно розпізнавати Його знаки. Звісно, за словами Клари, „<...> Ми не можемо повністю заперечувати можливість того, що людям іноді допомагають потойбічні сили” („*we are scarcely justified in totally rejecting the possibility that men may obtain supernatural aid*” [23,

с. 82]), однак не може бути нічого більш самовпевненого, ніж спроба переконати всіх у власній вибраності для здійснення якоїсь Божественної місії. Отже, малообгрунтованими видаються нам слова Віланда про його „покірність Господу, що проходила перевірку на вищу чесноту”, як засіб для „притлумлення себелюбства та уникнення помилки” („*my deed was enjoined by heaven; ...obedience was the test of perfect virtue, and the extinction of selfishness and error*” [23, с. 80]). Навпаки, в такий спосіб шляхом він возвеличував себе над іншими, не з’ясувавши належним чином походження почутих наказів. Навіть дізнавшись про підступність і лихі наміри особи, наділеної здатністю говорити чужими голосами, Віланд не відмовився від своїх переконань: „Нехай посередник є дияволом, але він отримує накази від Бога” („*This minister is evil, but he from whom his commission was received is God*” [23, с. 104]), – наполягав він і цим виправдовував навіть свій намір убити сестру: „Ти думаєш, я шукав твоєї смерті через почуття злоби? Ні. Цього гріха на моїй душі нема. Я вірив у те, що мене спрямовує рука Бога!” („*Thinkest thou that thy death was sought to gratify malevolence? No. I am pure from all stain. I believed that my God was my mover!*” [23, с. 103]).

У фіналі твору оповідач пригадує ще одну трагічну історію, щоправда, позбавлену будь-яких надприродних явищ, що сталася з родиною Стюартів із тієї ж причини – невміння протистояти безчесним намірам недругів через брак власних стійких моральних переконань. Слова Клари, які завершують роман, варті уваги: „Я даю вам право самим винести мораль з цієї історії. Звичайно, сумно, що добродішність може стати жертвою зради, але ви повинні зауважити, що те зло, до якого підштовхнули своїх жертв Карвін і Максвелл, приховувалося в хибних поглядах самих жертв. Усі зусилля розбити щастя родини Стюартів чи довести їх до загибелі могли бути даремними, коли б вони самі не виявляли слабкості та не потурали цим зусиллям. Якби місіс Стюарт приборкала свою злочасну пристрасть у зародку і вигнала спокусника, якби стала зрозумілою мета його хитрощів, коли б містер Стюарт відмовився від безглуздої помсти, нам би не довелося оплакувати їхню смерть. Якби Віланд мав правильне уявлення про моральний обов’язок і божественну владу або я була наділена звичайними, хоча б холонокровністю та передбачливістю, двомовний ошуканець зазнав би невдачі й був би викритий” („*I leave you to moralize on this tale. That virtue should become the victim of treachery is, no doubt, a mournful consideration; but it will not escape your notice, that the evils of which Carwin and Maxwell were the authors, owed their existence to the errors of the sufferers. All efforts would have been ineffectual to subvert the happiness or shorten the existence of the Stuarts, if their own frailty had not seconded these efforts. If the lady had crushed her disastrous passion in the bud, and driven the seducer from her presence, when the tendency of his artifices was seen; if Stuart had not admitted the spirit of absurd revenge, we should not have had to deplore this catastrophe. If Wieland had framed juster notions of moral duty, and of the divine attributes; or if I had been gifted with ordinary equanimity or foresight, the double-tongued deceiver would have been baffled and repelled*” [23, с. 113]).

Твори Ч. Б. Брауна, що з'явилися на рубежі двох століть, коли почалася перша реакція на французьку революцію і пов'язане з нею Просвітництво, випробовували на міцність етичний ідеал людини епохи Просвітництва, іншими словами, позбавляли віри у безмежні можливості Розуму, здатного чітко відрізнити добро від зла, або ж ставили людину в такі обставини, які мали б похитнути цю віру, а в окремих випадках, усупереч усьому, – зміцнити. Отже, самотність творчого доробку письменника полягає в тому, що він першим в американській літературі відобразив відчуття нестабільності, неясності перспектив, що з'явилося в багатьох американців на рубежі XVIII-XIX століть.

Тут, на наш погляд, не обійтися без моральної рефлексії як необхідної когнітивної складової рецепції його творів, адже письменник, ставлячи під сумнів загальноприйняті норми і цінності, спонукає читачів до напруженої роботи морального чуття з метою вироблення власного погляду на порушену проблему.

1. Американські літературні студії в Україні / ред. кол.: Денисова Т.Н., Еморі Еліот, Жулинський М.Г. – К., 2004. – Вип. 1 „Пуританська традиція в літературі США”. – 260 с.
2. Американські літературні студії в Україні / ред. кол.: Денисова Т.Н., Еморі Еліот, Жулинський М.Г. – К., 2005. – Вип. 2 „Просвітницька традиція в літературі США”. – 340 с.
3. Американські літературні студії в Україні / ред. Г. Сиваченко. – К., 2006. – Вип. 3 „Література США : роздуми, есеї, розвідки”. – 398 с.
4. *Анастасьєв М.* Етюди про американську літературу / Микола Анастасьєв // Вікно в світ. – 1999. – № 4. – С. 94-98.
5. *Денисова Т.Н.* Экзистенциализм и современный американский роман / Тамара Наумовна Денисова. – К. : Наук. думка, 1985. – 245 с.
6. *Доменин А.* Комментарии / А. Доменин // Готорн Н. Избранные произведения : в 2 т. – М. : Худож. лит., 1982. – Т. 1. – 504 с.
7. *Жулинський М.Г.* Бачити себе крізь призму світового духовного поступу. Роздуми перед першою сторінкою журналу „Вікно в світ”, присвяченого літературі США ХХ ст. / Микола Григорович Жулинський // Вікно в світ. – 1999. – № 5. – С. 3-4.
8. *Иванова Е.Г.* Генезис и поэтика готических романов Ч.Б. Брауна : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.01.03 „Литература народов стран зарубежья” / Е.Г. Иванова. – Вел. Новгород, 2001. – 21 с.
9. *Иннокентий.* Из лекций профессора Академии архим. Иннокентия по догматическому и нравственному богословию // Сборник из лекций бывших профессоров Киевской Духовной Академии. – К. : Тип. Губерн. управл., 1869. – С. VII+363 с.
10. История американской литературы / [под ред. проф. Н.И. Самохвалова]. – Ч. 1. – М. : Просвещение, 1971. – 343 с.
11. История американской литературы / [ред. коллегия А.А. Аникст, А.А. Елистратова и др.]. – Т. 1. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1947. – 311 с.
12. История литературы США. – М. : Наследие, 1997. Том 1 : Литература колониального периода и эпохи Войны за независимость XVII-XVIII вв. – 829 с.

13. *Коренева М.М.* Романтическая поэтика Готорна / М.М. Коренева // Романтические традиции американской литературы XIX века и современность. – М. : Наука, 1982. – С. 160-204.
14. *Лімборський І.В.* Парадигматика західноєвропейського та українського просвітництва: проблеми типології та національної ідентичності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.01.05 „Порівн. літ-во”; 10.01.01 „Українська література” / Ігор Валентинович Лімборський. – К., 2006. – 40 с.
15. *Лімборський І.В.* Просвітництво поза канонами і стереотипами : Основні тенденції в світлі сучасних інтерпретацій / Ігор Валентинович Лімборський // Заруб. літер. в навч. закладах України. – Київ, 2003. – № 5. – С. 52-57.
16. *Лімборський І.* Європейське та українське Просвітництво: незавершений проект? Реінтерпретація канону і спроба компаративного аналізу літературних парадигм / Ігор Валентинович Лімборський. – Черкаси : ЧДТУ, 2006. – 363 с.
17. *Михед Т.В.* Пуританська традиція і література американського ренесансу: 1830-1860 : монографія / Тетяна Василівна Михед. – К. : Знання України, 2006. – 344 с.
18. *Морозова Т.Л.* От кальвинизма к Просвещению / Т.Л. Морозова // Спор о человеке в американской литературе. История и современность. – М. : Наука, 1990. – С. 27-50.
19. *Николюкин А.Н.* Американские писатели как критики : Из истории литературоведения США XVIII-XX веков / Александр Николаевич Николюкин; [РАН; Институт научной информации по общественным наукам]. – М. : ИНИОН РАН, 2000. – 291 с.
20. *Паррингтон В.Л.* Брокден Браун и влияние Годвина / Вернон Луис Паррингтон // Основные течения американской мысли. Революция романтизма в Америке (1800-1860) ; [пер. с англ.]. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – С. 220-223.
21. *Шахова К.* Література Сполучених Штатів Америки XIX ст. / К. Шахова // Зарубеж. лит. – 2004. – № 6-7. – С. 36-39.
22. *Шемякин А.М.* Американский роман конца XVIII века : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.01.05 „Сравнительное литературоведение” / Андрей Михайлович Шемякин. – М., 1985. – 24 с.
23. *Brown Ch.B.* Wieland; or the Transformation [Електронний ресурс] / Charles Brockden Brown. – Режим доступу : http://www.munseys.com/book/11214/WIELAND_OR_THE_TRANSFORMATION.

Summary

The article is dedicated to the problem of faith in the artistic interpretation of the Enlightenment's inheritor, the American writer Charles Brockden Brown. The main attention is paid to his most famous novel „Wieland” (1798), which reveals the author's skeptical attitude to religious passion and its supporters, who explain their behaviour and rash actions as a result of God's will.

Key words: faith, concept, intelligence, Enlightenment, religious fanaticism.

Стаття надійшла до редколегії 23.10.2009